

"דרכי שלום" והגדרתם *

שלום, וביניהם כי "אין ממחין ביד עניי עובדי כוכבים בלקט שכחה ופאה מפני דרכי שלום". ע"ז יש ברייתא (דף סא): "ת"ר מפרנסין עניי נכרים עם עניי ישראל ומבקרים חולי נכרים עם חולי ישראל וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל מפני דרכי שלום". וכבר פירשו המפרשים כי לאו דוקא עם עניי ישראל ביחד אלא מפרנסים אותם גם כשהם לבדם וזה מפורש בפוסקים, עיין ביו"ד סי' קנא סעיף יב ובש"ך שם ס"ק יט וגם הטו"ז ס"ק ט סובר כן. שם יש גם הוספה: "ומספידים אותם ומנחמים אבליהם" ובזה לא שייך לומר דוקא ביחד. ואפשר לומר דמ"ש: "עם עניי ישראל" הכוונה היא דגם מכספים שניתנו לכתחילה לחלק לעניי ישראל מותר גם לתת לנכרים ואין בזה משום גזל עניים. וזה מפורש במשנה כי אין ממחין ביד עניי נכרים בלקט שכחה ופאה שזה ממון עניים ישראלים. ומזה אנו רואים שישנם כמה דינים שצריכים לעשות מפני דרכי שלום אעפ"י שהם פוגעים בקנינם של עניים, שהתורה זכתה להם ואסורים לאחרים משום גזל. ואם רואים שבא מי שאינו עני לקחת משכחה ופאה, או שעלו בהמות על התבואה שלהם מחוייבים אנו להציל מדין השבת אבידה, ואם לא עשה כן עובר על לא תוכל להתעלם. בכ"ז מפני דרכי שלום אין

כשנים האחרונות נשמעו לדאבוננו מדי פעם דברי חתירה תחת ערכי המוסר של היהדות התורתית ובמיוחד נגד השקפת התורה על גוי ואדם, שכאילו אין יחס ראוי מצד ההלכה לנכרים. כאשר הראו להמבקרים שאין בדבריהם כל ממש והביקורת מופרכת מעיקרה ע"י הלכות מפורשות, שנצטוונו להתייחס בחבה אל כל אדם הנכרא בצלם ולעזור לו בעניי צדקה וחסד, — נאחזו המשמיצים בטענה אחת. הם אומרים כי הלכות אלו נקבעו מפני דרכי שלום בלבד ולא משורת הדין הם.

יש איפוא צורך לפרש את המובן האמיתי של המושג "דרכי שלום", שאינו בבחינת מדת חסידות ולא כאמצעי להגן על עצמנו, אלא נובע מעצם המוסר של תורה"ק. ואולי יש לפעמים גם בין נאמני התורה שלא חדרו לעומק המושג הזה, כפי שהוא מתבלט מדברי חז"ל, ולכן מצוה להרחיב את הדיבור בענין זה אעפ"י שלכאורה אין כאן חידוש.

ובזה לעצם הנושא:

א.

המשנה בגיטין (בדף נט) מפרשת כמה דברים שמחוייבים לעשותם מפני דרכי

30/07/2018 10:00

* נדפס לראשונה ב"קול תורה" ניסן תשכ"ו, ומובא כאן שנית בשינויים אחדים.

בשעת נפילה: "יבמה יבוא עליה" הריהי כ'אשת אח שיש לה בנים, מקורו מפני שאין זה דרכי נועם אם תיזקק לזה שנפטרה הימנו, עיי"ש.

ובס' קובץ הערות להג"ר אלחנן ווסרמן ז"ל, הי"ד, מסביר שבזה נחלקו רש"י ותוספות. לשיטת רש"י מוכיח הכלל של דרכי נועם כי כוונת התורה היא שאם היה לה בן בשעת מיתת הבעל כבר נפטרה מזיקה. אכן לדברי התוספות הנימוק של דרכי נועם עצמו מתיר את האשה עיי"ש. ואכן בילדותי שמעתי דבר זה מפי הגאון ר' שמחה זליג ז"ל מבריסק, הי"ד, שפירש הסבר זה בדברי רש"י והתוספות. אח"כ מצאתי כדבריהם בס' ישרש יעקב ליבמות דף פז, וההסבר מתקבל על הדעת.

היוצא מדברינו שהנימוק דרכי נועם יש לו הכרעה בהלכות גדולות בתורה. ולא רק לדעת התוספות אלא גם לדעת רש"י, שמטעם דרכי נועם אנו מבינים כוונת התורה שפירוש „ובן אין לו" קאי על שעת מיתה בלבד, — זוהי הכרעה גדולה בפירוש הכתוב ההוא. שהרי לענין בת כהן שנישאת לישראל ונתאלמנה כתוב: "וזרע אין לה וגו' מלחם אביה תאכל", ושם אמרינן שפירושו כי אין לה עכשיו, אעפ"י שהיה לה קודם לכן, והאיך זה נפרש ביבום להיפך, כי אעפ"י שעכשיו אין לה, אם היה לה בשעת מיתה פטורה מזיקה? אלא שהנימוק דרכי נועם מכריח לפרש את הכתוב דקאי רק על שעת מיתה.

ואם החלק הראשון של הכתוב, "דרכיה דרכי נועם", משמש יסוד להלכות שבתורה בודאי גם סוף הכתוב "וכל נתיבותיה שלום" ג"כ מכריע בפירושם של דברי התורה הנוגעים להלכה. ולכן מביא הרמב"ם את הפסוק הזה כשורש שממנו נובעת סמכות החכמים לתקן תקנות מפני דרכי שלום. ואעפ"י שהתקנה עצמה היא

מוחזקת בידי עניים נכריים מלקחת וגם מחלקים בידים לנכרים כספי צדקה שניתנו לשם עניי ישראל והנודבים לא חשבו כלל על נכרים.

ובטעמו של דבר אנו מוצאים יסוד מדברי רבנו הרמב"ם בסוף פ"י הל' יב מהלכות מלכים. אחרי שמביא דברי הברייתא דגיטין, שמפרנסים את ענייהם ומבקרים חוליהם ומקברים מתיהם עם מתי ישראל מסיים ואומר: "הרי נאמר טוב ה' לכל, ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום".

ולכאורה תמוה שהרי הפסוקים הללו לא שייכים כלל לתקנת דרכי שלום ואין בהם כל רמז לכח החכמים לתקן דברים חדשים. אולם הפסוקים משמשים כבסיס לפרש כי תקנות דרכי שלום כחם לדחות מפניהם קנין עניים במתנותיהם ופוגעים לפעמים במצוות תורה"ק כאשר נבאר.

ב.

ביבמות (דף פז, ב) אנו מוצאים שגופי הלכות מדאורייתא גלמדים מהכתוב "דרכיה דרכי נועם וגו'", שם מקשה רב יהודה לרבא: "ולא נעשה מתים כחיים לענין יבום מק"ו?" (ותחזור לזיקה אם ימות בנה לאחר זמן — רש"י). ע"ז באה התשובה: 'תלמוד לומר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'.

ופירש רש"י: "וזהו שהיה לה בן ולא נזקקה ליבם וניסת לשוק, ומת בנה — אם תאמר תחלוץ הרי היא מתגנה על בעלה. הלכך על כרחך בן אין לו בשעת מיתה קאמר והרי יש לה", עיי"ש.

הרי שלמדו חכמינו מפסוק "דרכיה דרכי נועם" שלא ייתכן להצריך חליצה לאשה שמת בנה אפילו רגע אחרי מיתת הבעל. ובתוספ' דף ב (ד"ה ואחות אשה) רוצ"ל שגם הכלל שכל יבמה שאין אני קורא בה

מדברי סופרים השורש שלה יונק מהכתוב שנתיות התורה הן שלום. ובכן למדין אנו כי דרכי התורה ונתיבותיה הן בנועם ובשלום ומכוונות להמטרה הגדולה שלנו להידמות במעשינו להבורא יתברך; מה הוא טוב ומרחם לכל אף אתה ^{אוצר החכמה} ונשאף להיות טוב ומרחם לכל. ולכן הרמב"ם מביא כיסוד ושורש להתקנות האמורות לעשות צדקה וחסד גם לגוים את הכתוב "טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו" שהיא המטרה לשאיפותינו ואח"כ "דרכי דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" שהן מובילות למטרה זו.

ג.

מתברר איפוא מהאמור כי כמו שתקנות חכמינו בכלל מבוססים על הכתוב בתורה 'לא תסור', כדברי הגמרא (בשבת דף כג) 'והיכן ציונו? ר' איויא אמר מלא תסור', כן היסוד לתקנות שתיקנו מפני דרכי שלום משמש הכתוב 'וכל נתיבותיה שלום', כי מזה אנו למדים שכדי להגיע אל התכלית הנרצח עלינו ללכת בנתיבות השלום. והכתוב שבמשלי גם מציין את הכוון של התקנות שיהיו תמיד מופנים לשלום, אחרי שהכתוב 'לא תסור' דורש מאתנו רק משמעת כללית לדברי החכמים שבכל דור ודור.

יוצא מזה כי דרכי שלום שתקנו חכמינו יונקים את קיומם מעומק העיון של מוסר תורה"ק, וזהו המקור לכח הכרעה בענינים של הלכה כמו שהבאנו קודם. לכל מה שניתקן מפני דרכי שלום צריך להיות יחס של מסירות להנהגה המובילה לארחות חיים של היהדות כמו שנקבעו ע"י חכמי התורה. וכמו שאי-אפשר לקרוא שומר תורה ומצוה למי שמזלזל בהלכות קבועות בדברי סופרים, כמו יו"ט שני או בשר עוף בחלב וכדומה, כן אין לתת את התואר

הזה של שמירת תורה ומצוות למי שמסרב לקיים חיובים מופריים הנוגעים לזולת, כמו התקנות של דרכי שלום, כי כל זה נובע ממקור מים חיים של תורתנו ע"י השתלשלותה של תורה שבע"פ.

מתוך שאיפתם זו לטפח רחשי שלום וידידות בין בני אדם מצאו חכמינו לנחוצו לקבוע תקנות-מנע, להסיר רחשי קנאה ושנאה. תקנות אלה נפראו ^{במסכת} "משום איבה", לאמר, כדי שלא יולדו ביניהם רוגז ותרעומת העלולים להביא לידי שנאה ומשטמה. תקנות אלה משתרעים על שטח רחב וכוללים עניני משפחה, כמו התקנה שמציאת בנו ובתו שייכים לאב, כשהם סמוכים על שולחן, אעפ"י שהם כבר גדולים, וכן מציאת אשה לבעלה. גם בענינים שבחברה לפעמים התקנות משנות את ההלכה, כמו שמצינו במשנה במס' דמאי (פ"ד מ"ב), כי אם אחד מפציר בחברו שיאכל אצלו והמוזמן אינו מאמין להמוזמן על המעשרות מותר בכ"ז לאכול אצלו משום איבה בסעודת נשואין שלו, וגם בז' ימי המשתה, מפני שאז הוא מקפיד ביותר שלא יסרב. וכן מה שעמי הארץ נאמנים על טהרת יין ושמן לנסכים ולמנחות הוא משום איבה. ובגמרא מצינו הסבר רחב לזה: "כדי שלא יהא כל אחד ואחד בונה במה לעצמו ושורף פרה לעצמו". כן גם ביחסים שבין עם לעם, היהודי מחוייב לטפל בבהמת נכרי לא רק בפריקה, שיש בזה צער בע"ח, אלא גם בטעינה משום איבה, וכהנה תקנות רבות, לטפח רגשות שלום וידידות בין בני אדם.

ד.

ברם בנוגע לחילול שבת בשביל פיקוח נפשות של אינו יהודי, שעל נושא זה נשמעו לצערנו דברי נאצה נגד חוקי תורה"ק, יש צורך להאריך קצת ולברר

יעשה לו", וע"ז אומרים חכמינו (בסנהדרין דף עח): "יודע היה משה שהמקושש במיתה — אלא לא היה יודע באיזה מיתה נהרג". ומפרשים בתוספות שם, דאע"ג דמיתה סתם חנק היא היה מדמה זה מתוך הסברא לעבודה זרה דכופר במעשה בראשית, וכן צוה ה' לרגום אותו באבנים. וכמו כן מצינו שם (בדף עד) דר' אלעזר ב"ר שמעון אומר המחלל את השבת ניתן להצילו בנפשו דאתיא שבת בחילול חילול מע"ז. הרי דבכמה דברים שווה חילול שבת לע"ז, ולכן השתדלו התנאים למצוא מקור לדין דפקו"נ דוחה שבת. ר' שמעון בן מנסיא אומר מדכתיב ושמרו בני ישראל את השבת אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה". א"כ לר"ש בן מנסיא יש היתר רק למי שמצווה על שמירת שבת מפני הטעם כדי שישמור וכו' אבל למי שאינו מצווה הרי השבת היא כמו העבירות שעליהן הדין יהרג ואל יעבור, וכדברי ר"ש בן מנסיא אומר גם רשב"ג בשבת (דף קנא), ורבי נתן במכילתא פ' תשא. וכנראה שזהו מקור המקובל ביותר*.

ואכן במלאכות שאינן מדאורייתא הותרו

את יסודיה של ההלכה. מי שיתבונן בהם כראוי יבין את הענין הזה לאשורו, כי ההגבלות שישנן בזה הן לא ח"ו מחוסר יחס של חבה להנכרי.

והנה מעצם הדין היו צריך להיות החומר שבתורה לשמור את השבת מכל מלאכה דומה לחומר האיסור שבעבודה זרה — גלוי עריות — ושפיכות דמים, אשר עליהם מצווים כי "יהרג ואל יעבור" ואינם נדחים מפני פיקוח נפשות, שהרי השבת היא אבן פינה בחומת היהדות והעונש על חילול שבת הוא כמו על עבודה זרה ממש. ואמנם כתוב בספרי דברי הימים כי בחיילות החשמונאים היו יהודים שלא רצו להלחם בשבת ונכנסו למערה לשבות גם כשהאויבים הקיפום ושרפום באש. הם חשבו לתומם שגם על שמירת השבת נאמר "יהרג ואל יעבור" ולא ידעו כי ההלכה אינה כן.

ולכן מצינו כי גדולי התנאים חיפשו למצוא יסוד להדין כי פיקוח נפש דוחה שבת כמפורש במס' יומא (דף פה). אעפ"י שידעו היטב כי פקו"נ דוחה שאר איסורין. ומצינו בתורה (בסוף פ' שלח) כי את המקושש הגיחו במשמר "כי לא פורש מה

על קדושת השבת שהוא כפקדון אצלינו וכנסס א־לקי לאומי "לשמור אותו לדורותם". בזה יש צד חמור וגם צד קל, כי בדיני שומרים מצינו שהשומר חייב לדאוג לפקדון, לטפל בו ומוסף לזה גם למכרו אם הדבר לטובת הבעלים, כגון, שהפקדון נפסד או נרקב ויגרם נזק כספי — וכמבואר בגמרא ב"מ ובפוסקים. כיו"ב בדיני השבת שהוא פקדון בדינו. ועל זה נתחייבנו בדיני השומרים לשמור על קיומה וערכה לנצח — "ושמרו בנ"י את השבת לדורותם".

לפיכך נלמד מכאן גם ההיתר לחלל שבת

* ובענין זה פירשתי פעם דברי הגמ' ביומא שם לבאר את סברתם של התנאים שמצאו בלשון "ושמרו בני ישראל" את היסוד הזה של "אמרה תורה חלל עליו שבת אחת וגו'".

פסוק זה נאמר בלשון רבים: "ושמרו", ואילו בעשרת הדיברות נאמר בלשון יחיד: "שמור את יום השבת". בעשרת הדיברות כוונת התורה לשמירת השבת ע"י כל יחיד ויחיד. לפיכך פירשו חז"ל את "השמור" — להימנעות מחילול שבת. אמנם בפסוק "ושמרו בנ"י" כוונת התורה לחיוב השמירה לכלל ישראל — לשמור

גדולי האחרונים לרפא חולים שאינם יהודים, אבל במלאכות דאורייתא מותר רק מפני איבה כזו שיכולה להביא לידי סכנה.

ועיין בשו"ת חתם סופר (חיו"ד סי' קלא, ומובא גם בפת"ש סי' קנד) האומר: כי יש לסמוך על הרמב"ן דעבד עובדא בנפשיה — ולילד הנכרית בשבת כשאין בזה איסור דאורייתא ומסיים וז"ל:

"ואם יש באיבה זו חשש סכ"ג יש להתיר אפילו מלאכה דאורייתא, אע"ג דממגן אברהם סוף סימן שלד משמע דדוקא כבוי דהוה מלאכה שאצל"ג הותר ולא מלאכה אחרת, מיהו עיין עירובין מד ע"ב במתניתין, ומ"ש עליו שלטי גבורים שם. נראה להדיא דאפי' מלאכה דאורייתא הותרה אם אי אפשר בלעדה".

אין כל צורך לפרש שבזמננו מניעת רפוי או דבר המביא לידי רפוי מצד יהודי לאינו יהודי יש בו משום איבה עם חשש סכנת נפשות במדה גדולה שיכולה להגיע ח"ו לכל פינות העולם.

אם סיפור בדוי ע"י איש אחד שיצא לפני שנים אחדות יכול לעשות רעש ולגרום תרעומת ע"י שונאי ישראל בארצות שונות. הנה אם תהיה ח"ו עובדא של סירוב מצד רופא וכדומה אחריתה מי ישורנה. ובכן מי שיודע להסביר עניני השבת יצליח למנוע כל התרגזות. גם חכמינו ז"ל ייעצו לומר לנכרי (עבודה זרה כו ב): כי "לדידן דמנטרי שבתא מחללינן עליה דידכו דלא מנטרי שבתא לא מחללינן", אלא שזה דוקא למי שמקבל הסבר כזה, ולמי שלא מקבל צריכים ומחויבין לעשות

בשביל פיקוח נפש, שהרי אמרה תורה "ושמרו" והטילה עלינו מצות השמירה ודיניה, ובחובת השמירה כלול גם החיוב

כפסק החת"ס הנ"ל, וגם במקום ספק של איבה גדולה מחויבים להחמיר בפקו"ג ולעשות המלאכה בשבת.

ואין בעצם כל סתירה למה שאמרנו ממה שכתוב בפוסקים על מלאכות שאסור לעשות לנכרי, כי השינוי הוא לא בגישה הלכתית אלא בתנאי החיים, כמו שפוסק הרמ"א בסוף סי' שלד לענין כיבוי דליקה בשבת וז"ל:

"וכל הדינים הנזכרים בדיני הדליקה ה"מ בימיהם, אבל בזמן שאנו שרויים בין א"י כתבו הראשונים והאחרונים ז"ל שמותר לכבות דליקה בשבת, משום דיש בה סכ"ג — — — ובחשש סכנת ספק מותר לכבות, אפילו הדליקה בביתו של אינו יהודי, וכן נוהגים (תרומת הדשן והגהת אשרי בשם אור זרוע)".

וכן גם בעניננו. אנו רואים בעליל כי איזה שהוא צעד של יהודי שיכול להתפרש כפגיעה ביחס לגבי לא יהודי מתפרסם מיד עם הפרזה גדולה ועם פירושים מסולפים ומתבלט ע"י תגובה חריפה שיש בה סכנת נפשות. הדבר מאומת על-ידי עובדות ואין צורך להאריך בזה.

קשה אמנם למדקדקים במצוות להתרגל לרעיון, כי למרות שכתוב בפוסקים גדולים שאסור אנו מוצאים צד היתר; אבל זה מזכיר לי מה ששמעתי בצעירותי כי יהודים יראי שמים וקפדנים במצוות מתחו בקורת על גאון מפורסם אחד שהקל מאד בתענית ציבור והתיר בנקל לכל מי שאמר כי לא מרגיש כל כך טוב. ואפילו בצום יום הכפורים החמור היה נוטה להקל הרבה יותר מאשר גדולי ההלכה שלפניו.

של חלל עליו שבת אחת לצורך שמירתה "כדי שישמור שבתות הרבה".

מצינו שהתירו משום איבה
 (עיי' בקידושין דף סג שחכמינו הפקיעו
 קידושין משום איבה) כמה דברים; אולם
 בעניני שבת דאורייתא מתירין רק חשש
 איבה שיש בה משום סכ"נ.
 ובזמננו שראינו כי פגיעה בכושי במזרח
 ארה"ב יכולה לעורר פרעות במערב,
 וכל שכן לגבי יהודים, אין ספק כי
 הפלייה בעניני רפואה והצלה
 לאינו יהודי עלולה להביא
 לסכנה גדולה וממילא מותר לעשות
 כפי שדרוש. והקב"ה ישמור על עמו ויגן
 על נחלתו בזכות התורה שאנו דבקים בה
 בעיון ובמעשה, וישלח לנו גואל צדק
 במהרה, אמן.

אמר להם חכם אחד: ההבדל הוא לא
 בין הרב בהווה להרבנים שהיו בעבר,
 אלא בין החולים דהאידנא לחולים שהיו
 מלפניו. ומכיון שלרגל המתיחות הגדולה
 בעניני החיים גברה עצבנות ונחלש הלב
 לכן קרוב מאד החשש שהצום בזמן איזה
 חולשה יכול ח"ו לקצר את החיים ומחויבים
 אנו להזהר בזה כמ"ש "וחי בהם".
 כפיכום: דיני דרכי שלום נובעים
 ממקור המופר של תוה"ק אשר דרכיה
 דרכי נועם ונתיבותיה שלום, והם נקבעו
 על ידי חכמינו הקדמונים לפי הבנתם
 הגדולה, וזה מחייב את כולנו.
 יש להם כח להכריע בפירושי
 הלכה ולהתיר דברים האסורים
 מדרבנן. גם בעניני תורה

20/07/2018

"אני אוהב את הכל איני יכול שלא לאהוב את כל הבריות, את כל
 העמים. רוצה אני בכל מעמקי בתפארת הכל בתקנת הכל. אהבתי
 לישראל היא יותר נלהבה, יותר עמוקה. אבל החפץ הפנימי מתפשט
 הוא בעזוז אהבתו על הכל, ממש אין לי כל צורך לכופ רגש אהבה
 זה. הוא נובע ישר מעומק הקודש של החכמה של הנשמה האלוקית".
 הראי"ה קוק — "ערפלי טוהר" עמ' כב